

Molnár Dániel

Szocialista bohóckáderek Kísérlet a bohóctréfák sematizálására, 1949–1953

„...mint a Könnyűszórakoztatási Nemzeti Vállalat egyik vezetője, ilyféle parancsokat adott az éhes íróknak: Hozzon be holnapra három bohóctréfát a tagosításról!”¹

A KLASSZIKUS BOHÓCTRÉFÁK HUMORA művészi szempontból öncélúnak mondható, mivel egyetlen célja a lehető legnagyobb nevetés kiváltása a közönség soraiban. Ennek eléréséhez minden eszköz megengedett: a többi bohócfigura bántalmazása, még az „önként” jelentkező néző megalázása is, hiszen a legszebb öröm a káröröm. A nevetetés állandó eszköztára és mintázatai (bemutatás, megerősítés, kivétel; a meglepetés, az ellentét; stb.) mellett gyakran csak a téma módosul annak megfelelően, ami az aktuális közönséget megnevettetheti (a nézői igények változása miatt a régebbi tréfák már nem feltétlenül hatnak humorosan). A mára klasszikussá vált *entré*ket, *passzáz*sokat² eredetileg nem írták le. A bohócok – drámapedagógiai kifejezéssel élve – közös dramatizálás során építették fel a jeleneteket (Európában ma ez ritka, de az ötvenes években még a cirkuszokban gyakran egész bohóccsoportok dolgoztak együtt – az Amerikai Egyesült Államokban ma is ez a jellemző). Ezek körbejártak a szaktársak között, fejlődtek, csiszolódtak a használat során, így alakult ki például a „vizes *entré*”, a „fényképész *entré*” vagy a „tükör *entré*”. A tárgyalt korszak bohócai a második világháború előtt csak ezeket a hagyományos tréfákat játszották. Ők is úgy váltak bohóccá, mint a legtöbben: saját zsánerükből kiöregedve már csak ebben a minőségben maradhattak a porondon. (Kivételeknek számított, ha valaki egész életében bohócként dolgozott; ilyen volt Domonkos Zoltán, azaz „Deddy”, a Fővárosi Nagycirkusz bohóca.)

A következő részlet egy hagyományos bohóctréfa. Ez egy ma már közismertnek nem mondható *Grock-entré*,³ amelyről 1931-ben filmfelvétel is készült.⁴ A szöveget a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat levéltári anyagában találtam a hatvanas években összegyűjtött és lejegyzett bohóctréfák között.⁵ Hogy értsük a szöveget, meg kell

¹ FALUDY, 1998. 71.

² *Entré* (fr. 'belépő'): A bohócszámok egyik fajtája; hosszabb, teljes értékű bohócszám, ellentétben a *passzáz*szal, amely egy rövidebb, két produkció közötti váltást kitöltő cirkuszi műsorszám.

³ Charles Adrien Wettach, művésznevén „Grock” (1880–1959): a cirkusztörténet egyik legnépszerűbb zenebohóca.

⁴ *Grock: La vie d'un grand artiste* (1931). Rendezte: Carl Boese.

⁵ *Grock entréja*. MNL OL, XXIX-I-3. 64. d. Az irat tanúsága szerint a szöveg forrása a *Le Cirque dans l'Univers* című francia szaklap. A fordítás alapján biztos, hogy a fordító nem látta a filmfelvételt.

különböztetnünk a bohóc két alaptípusát. Az *auguszt* a leggyakrabban előforduló szerep, a „bohóc” szó hallatán általában erre a típusra asszociálunk: paróka, tarka és bő ruha, sok smink, elnagyolt mozgás, tompaság jellemzi. Partnere általában a homlokegyenest ellenkező karakterű *clown*, akinek az arca és a ruhája fehér, gazdagon díszített, mozgása kifinomult. A két figura testesíti meg a „kisember” és a „kiváltságos ember” ellentmondásos viszonyát. A két szereplő közül Grock figurája *auguszt* volt, partnere pedig, akire itt csak „X”-ként hivatkoznak, *clown* típusú figura.

(Mimika. [Grock] Közeledik a zongorához, megigazítja a széket, a távolságot próbálgatja, eltölti⁶ a zongorát, hogy közelebb legyen a székhöz, stb.)

X: De mondja meg, maga mit csinál? (X fogja a széket és odaviszi a zongorához)

G: Így tényleg egyszerűbb.

X: Mindenesetre kevesebb fáradtsággal jár.

G: Levehetem a kalapomat?

X: Kérem.

G: Nem mondaná meg, hogy ott fent mit játszak?

X: Valami klasszikusat.

G: Kitől?

X: Klasszikusat.

G: De mégis kitől?

X: Lehet Beethoven, Mozart, vagy Haydn.

G: Vagy Félix Potin? (egy francia humorista)⁷ Én tudom jól, hogy mi kell a közönségnek. Na megyek, játszom valamit.

X: Nagyszerű, gyereünk. (Grock a vonóval vakarja a hátát, X felkapja dühösen a vonót, de az a hátán ragad.)

G: Jaj, de jól vakar, vakarjon tovább.

X: Maestro! (Grock visszamegy a zongorához, leül, és elkezd számolni a billentyűket.)

G: Kettővel több van. (Megdörzsöli a kezeit és elkezd játszani. A zongora teteje a kezére esik. Elkezd sírni, és simogatja a kezeit.)

X: Mi történt?

G: (sír és fintorokat csinál)

X: Ez semmi, folytassa csak.

G: De nagyon fáj! (ujrakezdi a játékot, de a zongora fedele ujra az ujjaira esik. Ugyanaz a mimikai játék)

X: Mi van már megint? (sírás, kiabálás) Hogyan? Mi van? Nem értek egy szót sem.

G: Én sem.

X: Akar végre velem játszani, vagy sem?

G: De ez a fránya fedél mindig az ujjaimra esik, ha játszom.

X: Vigyázzon.

G: Ezt előbb is mondhatta volna. (Ujra játszik, ezuttal a lábával)

X: Mi az, maga a lábával játszik?

G: Hát nem játszhatok kesztyűben.

X: Vegye le.

G: Pont ezt csinálom.

X: Gyorsabban!

G: Az nagyon nehéz.

X: Nehéz, nehéz, hogyan?

G: Ha én mondom...

⁶ A dokumentumokat az eredeti ortográfia megőrzésével, javítás nélkül közlöm.

⁷ A fordító rosszul tudta, Félix Potin (1820–1871) francia üzletember volt, aki a saját nevét viselő üzletláncot vezette.

X: *Dehogy is nehéz.*

G: *De ha mondom: nehéz. (Grock elkezdi játszani egy fehér labdával [a fehér kesztyűjéből gyúrja össze, egy kis zsonglőrjátékot mutat be vele, majd megtréfálja X-et]) Ujra kezdjük?*

X: *Igen, kezdjük kérem.*

G: *Igenis. (Grock hamisan játszik és X a hátára üt a vonóval. G. felugrik a zongora mellől, felkapja a billentyűket fedő részt és a manézsban⁸ kergeti X-et.)*

A jelenet egyrészt az „X” által képviselt kifinomult világ paródiája, amelyben Grock esetlen figurája nem mozog otthonosan. Másrészt pedig számtalan ürügy kínálkozik arra, hogy Grock kis magánszámokat mutasson be, és ezzel szórakoztasson (például a kesztyűjáték). Helyzetkomikum és harsány testi humor váltakozik, amely a két figura gondolkodási sémáinak eltéréseire épül. A verbális humor csak másodlagos, a játék, a mimika, illetve a *slapstick*⁹ rokonítható *gag*ek dominálnak. A szám elsősorban Grock független, önálló technikai bravúrjaira épül. (A vonóval, majd a zongorafedéllel való ilyesféle játék már-már klisészámba megy.)

A nézőszám-statisztikák alapján a cirkuszok, varieték – korabeli kifejezéssel élve: „népszórakoztató intézmények” – műsorai vitathatatlan népszerűségnek örvendtek,¹⁰ az 1950-es évek kulturális életének, ha nem is feltétlenül meghatározó módon, de tényezői voltak. Tanulmányomban arra keresek választ, hogy a „népszórakoztatóknak” nevezett intézmények közül a cirkusz szocialista közegbe való átillesztése során mennyire tértek el a műsorok addigra kialakult, hagyományos gyakorlatformáitól, és ez mennyiben befolyásolta magukat az előadásokat. Mekkora szerepet kellett és lehetett biztosítani ezekben az előadásformákban a pártirányítás által a művészeti ágak szinte mindegyikében megkövetelt szocialista realizmusnak?

A hagyományosan magánkezdeményezésekre épülő, kereslet-kínálati törvények által szabályozott szórakoztatóipar irányításának és ellenőrzésének megszervezése komoly logisztikai és művészeti feladatot jelentett a kulturális szféra totális kontrolljára törekvő kultúrpolitikanak. 1950 és 1953 között több terv született a cirkuszok és az immáron vállalati formában dolgozó artisták minél szorosabb ellenőrzésére is.¹¹ Azonban az állandó és egységes társulat hiánya, az alkalmi munkaszerződések, illetve a sűrű helyváltoztatási kényszer mind olyan tényezők voltak, amelyek megnehezítették a terület kontrollját. Az új állami műsorszervező vállalatok nem voltak alkalmasak a magyar cirkuszélet teljes lefedésére, de a hatékonyságot hatásköri problémák és az óriási adminisztráció is hátráltatta. Ennek hátterében az állt, hogy nem alakult ki egységes irányító szerv, hanem több vállalat osztozott a területen 1954-ig, az Országos Cirkuszvállalat megalapításáig. A budapesti székhelyű intézmények – így a Fővárosi Nagycirkusz (FNC), valamint a varieték – a Fővárosi Népszórakoztató Intézmények (FŐNI, 1951-es megszűnte után közvetlenül a Fővárosi Tanács) ellenőrzése alá, a vándorcirkuszok pedig a Vidéki Népszórakoztató Nemzeti Vállalat (VNNV), tehát egy állami cég alá tartoztak. A cirkuszok 1949. szept-

⁸ Cirkuszporond.

⁹ Komikus játéktípus, melyben az eltúlzott, erőszakos cselekmény szolgál a humor forrásául (vö.: *physical comedy*).

¹⁰ 1951-ben összesen 713 300 nézője volt csak a budapesti előadásoknak. ERDÉSZ, 1960. 323.

¹¹ A tervezett intézmények: Artistaműsorellátó Vállalat, Országos Központi Műsoriroda, Cirkusz Központ, Országos Cirkusz Vállalat. A központosításról és a cirkuszok államosításáról bővebben lásd: MOLNÁR, 2012.

temberi államosítása és vállalati formába való átszervezése azonban nem jelentette azt, hogy párhuzamosan a Népművelési Minisztériumban (NM) lerakták volna egy új cirkuszművészet vagy előadói stílus alapjait. Az államosítások után nem néztek szembe azzal, hogy az eredetileg szépirodalmi eredetű, verbális tabukkal és toposzokkal meghatározott szocialista realista szabályrendszer mennyire alkalmazható egy nem verbalításra épülő szórakoztató művészeti ág esetében. Pedig a cirkusz sematizálása különösen problémásnak bizonyult.

A cirkuszműsor átpolitizálása, illetve az azt kísérő elvi bizonytalanságok, melyek a cirkusz irányításában jelen voltak, legtisztábban a bohócszámokban érhetőek tetten. Ugyanis a cirkuszműsor alapjában véve látványosság, a prózai részek elenyészőek,¹² és egyetlen olyan zsáner van, amelynek fontos eleme a próza, esetleg teljes egészében arra épül: a bohócé. A bohócok minden cirkusz műsorának elengedhetetlen részét képezik, fellépésük az egyik legjobb nézőcsalogató elem. Tehát verbalitásuk miatt ezeket a számokat volt érdemes politikai mondanivalóval megtölteni. Ezt először az FNC vezetősége ismerte fel az 1950-es szezonban. Az éwertékelő szerint: „A bohócok mulatságos produkciójuk közepette satirikus formában kifigurázták a nyugati imperialistákat, és a nemdolgozó, pénzt keresni akaró elemeket, s a többieket.”¹³

Joggal merülhet fel a kérdés, miért beszélünk elvi bizonytalanságokról, ha az élet minden területén másolandó példaként állt a szovjet gyakorlat? Noha az új vállalatokat beemelték az állami költségvetésbe, a cirkusz helyét nem sikerült megtalálni a pártállami szervezetben (a területről érkező beadványokkal gyakran 5-6 hónapig nem is foglalkoztak).¹⁴ Az irányítók így egyszerűen nem jutottak hozzá a szovjet példához. Bárhogy próbálkoztak (elsősorban a Fővárosi Nagycirkusz),¹⁵ sem szovjet artisták szerepeltetését, sem tanulmányút szervezését nem tette lehetővé az „egyre fokozódó nemzetközi helyzet”.¹⁶ Jobb híján cirkuszfilmekből tájékozódtak.

Az ötvenes évek cirkuszvilágának három hatalmi pólusa az NM Színházi Főosztályán belül a Heitz György vezette Cirkusz Osztály, a Barton Nándor igazgatása alatt álló FNC és a Művészeti Dolgozók Szakszervezetének Artista Tagozata, amelynek élén Gervai Imre állt. A következőkben e három szerv különböző koncepcióit tekintjük át. Egyetértés csak egy dologban volt: bohóctréfákat erre szakosodott íróknak kell írniuk.

A két cirkuszállalat bohóckoncepciója

Mínthogy nem volt mindegy, mit és hogyan tesznek nevetségessé, ezért a bohóctréfák írását biztos tollú és politikailag megbízható szerzőkre kívánták bízni. A varieté esetében Szenes Iván egészen korán javaslatot tett munkásírók alkalmazására a

¹² A konferanszié alkalmazása a cirkuszban nem kötelező, de megengedett. A korszakban a műsorvezető az FNC műsorpolitikájában az átpolitizálás egyik eszköze volt. (Állandó alkalmazását Szekeres József is műfajszerűtlennek ítélte. SZEKERES, 1966. 61.)

¹³ Jegyzőkönyv a szezonzáró társulati ülésről, 1950. szeptember 30. BFL, IV. 1521. 1. d.

¹⁴ Feljegyzés, 1950. március 27. BFL, IV. 1521. 19. d. FNC-FŐNI Szervezeti felépítés. Személyzeti ügyek és névsorok. Levelezés.

¹⁵ Feljegyzés, 1950. március 27. BFL, XXIII. 114. 4. d. 175\235.

¹⁶ Simonyi Frigyes levele az NM Üzemgazdasági Osztályára, d. n. (valószínűleg 1950. október 24.) MNL OL, XIX-I-3-a. 140. d. 10081-VI-16-1950.

könnyű műfajban.¹⁷ Konkrétan ekkor még nem merült fel, hogy szépírók is foglalkozzanak bohóctréfákkal.¹⁸ Bár az értekezleten a Fővárosi Nagycirkusz igazgatója, Barton Nándor is jelen volt, a Fővárosi Tanács részéről Szőnyi József főként az eszt-rádok¹⁹ írói számára javasolta a következő témákat: „A műsor a Békeharc kérdését kell, hogy mozdítsa elő. [...] Ne csak a külpolitikával, de a belpolitikával és a belső ellenséggel is foglalkozzunk, áruhalmozó, kulák, jampec, kozmopolitizmus, étlapok, artisták angolos nevei, stb. [...] Az ellenség leleplezése a fontos kulturális vonalon is, kipécézni képkiallítás alkalmával, aktuális képek, tréfák, iratni Karatinthy féle [sic!] paródiát.”²⁰ Eme instrukció alapján Barton Nándor szeme előtt egy olyan bohóccsoport képe lebeghetett, melynek tagjai inkább színészek, akik megadott témák feldolgozó szépírók szövegeit adják elő: „Rátérve részleteiben a szöveges műsorra: elsősorban a bohócszámokat erősítjük meg szakmailag és politikailag egyaránt. [...] Domonkos Zoltán szakmailag kidolgozza a bohócszámokat, a jó szöveget a Művészeti Osztály részéről kijelölt író fogja hozzá megírni. Ennek a munkának elkezdése sürgős, mert az írónak meg kell beszélnie a számot a bohócokkal, meg kell írni, be kell próbálni. Minderre két hónapunk van. Vogel Eric²¹ segítségét is igénybe vesszük a bohócszámoknál, mert a kosztümöknél és sminknél tekintettel leszünk a figurák jellembrázolására.”²² Már a kosztümök kidolgozásával, azok szépségével és eredetiségével meg akarjuk fogni a közönséget.”²³

A tradicionális cirkuszi dramaturgia szerint a jellembrázolás a színész feladata; bár a bohócnak is lehet figurája, de az inkább egy kabaréfigurára hasonlít, inkább típus, mintsem jellem. Azonban az 1951-es munkaterv szerint az államosított cirkusz irányítói összemosásák e két művészeti ágat: „Az énekes bohóc, a bohócok, és a színész számok a külső és belső ellenség, az ellenséges ideológia elleni harc népszerű művészei lesznek. Felvesszük a kapcsolatot az Írószövetséggel, hogy ne a mult rendszer fertőzéstől irtóval keljen dolgozni.”²⁴ Tehát az írószövetségi tagság által szűrt, politikailag megfelelő embereket akartak erre a célra keresni. Novemberben a VNNV, amely szintén érzekelte a problémát, javaslatot nyújtott be Kende Istvánnak, a minisztérium Színházi Főosztálya vezetőjének, hogy hirdessenek pályázatot politikailag

¹⁷ Osztályvezetői értekezlet, 1950. szeptember 19. BFL, IV. 1521. 1. d. Osztályvezetői értekezletek és napi eligazítások.

¹⁸ Hogy az írók között mekkora volt az érdeklődés, jól mutatja az alábbi jegyzőkönyvrészlet. „Drumár elvtársnő beszámoló a Vidéki Népsz. Váll. írói értekezletéről. Tapasztalata szerint az írók nem szívesen foglalkoznak a könnyű műfajú művek megírásával. Ezt a tényt bizonyította, hogy 120 meghívott közül cca. 15 író jelent meg. [...] Gervai elvtárs kifejti, hogy félnek ehhez a területhez hozzányulni, mert ez igen veszélyes terület, mert a legtöbb politikai képzettségre itt van szükség, mert a legszélesebb tömegek látogatják úgy Varietét, mint a Cirkuszt. Járatlan ez az ösvény és nem merik kockáztatni, hogyha egy darab nem sikerül az ő nevük alatt jöjjön ki.” Artista vezetőségi ülés jegyzőkönyve, 1951. november 2. PIL, XII. 40. f. 70\1951. ő. e. p. 41.

¹⁹ Varietészerű, vegyes műfajú számokból összeállított alkalmi műsor, amelyben a rövid ének- és zeneszámok dominálnak.

²⁰ Osztályvezetői értekezlet, 1950. október 14. BFL, IV. 1521. 1. d. Osztályvezetői értekezletek és napi eligazítások.

²¹ Vogel Eric (1907–1996): a magyarországi színházak és varieték talán legtöbbet foglalkoztatott díszlet- és jelmeztervező mestere.

²² Ez a jellembrázolási igény persze a korszak sematizmusába illő „jellemekre” vonatkozik.

²³ Anyag a Fővárosi Nagycirkusz helyzetének megvitatásához, 1951. BFL, IV. 1521. 19. d. Fővárosi Nagycirkusz.

²⁴ A Fővárosi Nagycirkusz működési terve 1951. április–júniusra, valamint a további időszakra, 1951. március 27. BFL, IV. 1521. 19. d. FNC-FÖNI Szervezeti felépítés.

megfelelő bohóctréfák, cirkuszi szövegek írására.²⁵ Hogy ezt milyen módon képzelettel a vállalatvezető, arról nem derülnek ki részletek. Tanácsokat nem kap, kivéve, hogy tartsanak írói ankétot, és ott, szigorúan az Írószövetség közreműködésével, tárgyalják meg a jövő évi műsoranyagot. A vállalat foglalkoztasson írókat, akik a bohócok bevonásával dolgozzanak, munkájukat pedig egy állandó dramaturg segítse. Ilyen poszt azonban nem volt a vállalatnál, mert a műsorokat – a háború előtti hagyományt követve – a „mindenes” igazgató-rendezők állították össze. A VNNV kezelésében álló tizenegy vándorcirkusz esetében is a direktorok feleltek a programért. A klasszikus cirkuszműsor dramaturgiája ugyanis meglehetősen egyszerű. A műsor összeállításánál alapvetően a számok dinamikáját veszik figyelembe (a legfőbb rendezőelv, hogy a dinamikus és statikus számok esztétikusan váltsák egymást), továbbá azt, hogy a lehető legrövidebb ideig tartson a számok közötti átállás. Kiemelt jelentőséggel bír a finálészám (általában a legerősebb szám), mert annak emlékével távozik a közönség a cirkusból. Bármiféle keretjáték, történet alkalmazása már a revü felé tolná el a műsort, de a műfaji határok – éppen a laza szerkezet miatt – igen képlékenyek. A fent említett pályázati terv is csak azt a célt szolgálta volna, hogy ideológiai kérdésekben szülessen egységes állásfoglalás.

Ezt hivatalosan a minisztérium is helyesnek találta, de nem kívánt ezzel foglalkozni. A szakszervezet 1952. december 10-re bohócankétot hívott össze, hogy a közlegő kategorizálás (minősítés, bérbesorolás) kapcsán némi segítséget nyújtson a bohócoknak. A jegyzőkönyv létszámot nem említ, azt tudjuk, hogy Gervai Imre, az Artista Tagozat elnöke és a szakma *doyenje*, Domonkos Zoltán vezette a megbeszélést.

„[Domonkos] ismerteti a bohóc entrékkal kapcsolatos követelményeket. A kategorizáló bizottság nem annyira a szöveget fogja tekinteni bírálata tárgyául mert az entréknak a szövegét az íróktól kapják, hanem az előadás módját és az entré előadásához feltétlen szükséges színészi produkciót. Továbbá az entrében előforduló technikai cselekményeket (akrobatika, bűvészet, zene). Fel lehet használni a bemutatásra a régi entréket is, de természetesen, a jókat. Felhívja a kollegák figyelmét hogy nekünk is szakítani kell az izléstelen bohóctréfákkal, és nekünk is a realista alapján kell haladni [sic]. Vannak bohóctréfák, amik régiek, de egy kis átdolgozással fel használhatók. Vigyázni kell, hogy a bohóctréfa ne öncélú legyen, nevettetés szempontjából, hanem valami eszmei tartalma legyen. De mint említette ez az írók feladata.

Ismerteti a maszkírozás kérdését, és a bohócok öltözkéivel kapcsolatos problémákat. Az össze vissza kent maszknak természetesen el kell tünni, valószínűtlenül összekent ábrázattal nem szolgálják a realista művészetet. Ugyanugy kell a maszkírozást is alkalmazni, mint a színházaknál a szerepekhez alkalmazkodva. Lehetőleg jellegzetes figuráknak az alakításával próbáljuk ezt a műfajt szolgálni. Ami a bohócosztümöket illeti, a bő ruha és nagy cipő maradhat, de a ruha ne legyen tarka sokszínű, ne legyen karneováll jellegű. Ezek a szempontok az első időben furcsán, szokatlanul fognak a szaktársakra hatni, de rövid idő után be fogják látni, hogy a multban használt bohócmaszkok és kosztümök teljesen fölöslegesek ahhoz, hogy a közönséget művészileg szórakoztassuk.”²⁶

Tehát ideológiával kellett megtölteni a bohóctréfákat, ami által a szatírához és a paródiához közelítették azokat. A maszkokat és a ruházatot szintén egyszerűsíteni kellett, így a műfaj közeledett a színház felé is. A cél a közönség magasabb szintű

²⁵ Simonyi Frigyes levele az NM-hez, 1951. október 24. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése, 1951. 5563\20-65.

²⁶ Bohóccértekezetlet jegyzőkönyve, 1951. december 10. PIL, XII. 40. f. 70\1951. ő. e. p. 67.

szórakoztatása lett.²⁷ E követelmények egyet jelentettek a hagyományos cirkusztól való eltávolodás szándékával. Nehéz megállapítani, hogy ezek közül melyek Domonkos saját szakmai gondolatai, mivel hasonló törekvést láthattunk a Barton vezette FNC-ben is.²⁸

A Népművelési Minisztérium bohóckoncepciója

A fentiekhez képest Kende István a *Szabad Népb*ben alapvetően másként határozta meg a bohóc szerepkörét, és egy középutas megoldást javasolt:

„A mai bohóc nagy feladata megteremteni az új, élesen bíráló, kacagató bohócot, aki nem kacagtat kevésbé, mint vásári őse, aki kíméletlenül korbácsolja életünk hibáit, kinőveseit, kifigurazza a múltból itmaradt elemeket. Bohóc-művészetünk terén jutottunk még a legkevesbé előre, ezen a területen viszonylag legtöbb még a teendő (bár vannak kiváló tehetségű bohócaink, mint pl. az idős Luka János) legjobb bohócaink is sokszor az öncélú nevettetést, az üres helyzetkomikum kihasználását tekintik feladatuknak. Cirkuszaink műsorát gyakran bosszantóan ostoba »tréfák« rontják meg. Mégis fejlődés ezen a téren is mutatkozik, és bohócaink is egyre inkább szolgálják új életünk céljait: számaik a felelősségtől rettegőket, a női munka ellenzőit, a kozmopolitákat, a jampeceket, stb. gúnyolják. S ha még ezekben a jobban sikerültebb, átgondoltabb és hasznosabb (bár még elég ritka) számokban is túlzottan és szinte kizárólagosan a durva helyzetkomikum adottságait használják ki, ez főleg azért van, mert gyengén állanak azon a téren, amely nélkül pedig igazi bohóc nincsen: a színészi alakítás terén. Kalinyin írja,²⁹ hogy »a cirkuszban a legjobb szám a tehetséges bohóc, aki népi humorral tudja megnevetetni a tömegeket. Ez a legnehezebb színházi szerep, amely kétségbevonhatatlan tehetséget kíván... könnyedén, észrevétlenül mintegy könnyű időtöltésen keresztül valóban kultúrát visz a néptömegek közé«. Nem elegendő hát a kacagató ugrások, esések akrobatikusan ügyes sorozatát keverni a bohóc műsorába, bár ezeket teljesen száműzni is hiba lenne. De nem szabad eltúlozni, öncélúvá tenni, hanem a mondánivaló szolgálatába kell állítani, és ugyanakkor jellemábrázoló színészi munkával párosítani. Éppen ezért helyes kezdeményezés, hogy újabban színművészeink is helyet találnak a budapesti cirkuszporondon. Latabár Kálmán, Feleki Kamill érdemes művészeink, és mások szerepeltek az idei évadban bohóctréfáikkal – és éppen nekik kell elsősorban bizonyítaniuk, hogy műfajuk kacagtatni és tanítani, bírálni, és gúnyolni egyaránt képes.³⁰

Kende szerint szükség van az eszmei tartalomra, a pusztá nevetetés nem elegendő a korszak ideális bohóca számára. Azonban ennek az ideológiai töltetnek is a hagyományos cirkusz műfaji határain belül kell maradnia. Helyesnek látja a

²⁷ Körülbelül hasonló figurát játszik Latabár Kálmán Peti bohóc szerepében az 1954-es *Fel a fejjel!* című vígjátékban, különösebb smink vagy kosztüm nélkül, de mellékszereplőként jelen vannak a hagyományos bohócok is.

²⁸ Barton az ezt megelőző időszakra így emlékszik vissza: „Nagyon siralmas volt a helyzet különösen a bohóckoránál. a [sic] bohócok voltak a népbuittás és izléstelenség képviselői a porondon. Rikítóan kimázolt arccal, tarka ruhákban, idióta módon, ostoba sok esetben obszcén formában »szórakoztatták« a közönséget.” Jelentés az artistaművészet fejlődéséről, 1959. augusztus 22. MNL OL, XXIX-I-3 63. d. Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat. Cirkuszművészeti osztálytól kapott iratok.

²⁹ Nem találtam nyomát.

³⁰ KENDE, 1952.

komikus színészek szerepeltetését, akik példaként szolgálhatnak a későbbi színész-bohócok számára, tehát elfogadja a szórakoztató műfajokon belüli kimondatlan hierarchiát. A Kende által felvázoltak azonban kívül esnek a cirkusz műfaji keretein. Amit Latabár és Feleki előadtak, biztosan nem bohóctréfa volt, hanem saját vagy más által megírt monológ, olyan jelenet, mely inkább a kabaré műfajába tartozik.³¹ Valószínűleg azért szerepeltették őket, mert a közönség kedvencei voltak, és mert tudták, velük nem lehet hibázni, de egy elveknek nem megfelelő bohóctréfával könnyen. A tréfák megírása Kende szerint is az írók feladata, és nem a bohócoké:

*„Íróink segítségére is szükség van a bohóctréfák megírásában. Ne tekintsek ezt a száz-
ezreket vonzó műfajt valami »rangon aluli« feladatnak. És szükség van nem utolsósorban
színházi rendezőinkre, akik bohócaink számait nyilván elmélyültebbé tudnák tenni, bár
megállapítható, hogy e téren nem csak rendezőink húzódoznak a bohócoktól, hanem egyes
cirkuszvezetőink és művészeink is a színházi rendezőktől, mert a bohócok művészetét valami
»más«, a színházi ember részére kellően nem érthető »különleges« dolognak tartják. Ezt a
káros elméletet sürgősen el kell vetni, mert bohócművészetünk megrekedése multhatatlanul
egész cirkuszművészetünk megrekedését vonhatja maga után.*

*Bohócainknak és egész cirkuszművészetünknek bátran hozzá kell nyúlnia nagy, bár eléggé
fel nem tárt hagyományainkhoz.³² Egyelőre e téren még uralkodik bizonyos zavar. Bohócaink egy
része például pusztán a külsőségek megváltoztatásával keresi az új bohócművészetet. A bohóc-
ruha és maszk teljes száműzésében látják az »újat«, ahelyett, hogy a külsőségek hagyományos
útját nem megtagadva, hanem helyes irányba fejlesztve, a tartalomhoz alakítva, elsősorban a
belső tartalom megváltoztatásában s a munka elmélyítésében keresnék meg a helyes utat.”³³*

A terv összemosná a bohóc és a komikus alakját. A hierarchiának megfelelően a „kulturáltabb” színház eszközeivel akarja a bohócszámokat átalakítani. Ugyanakkor tagadhatatlan a két terület képviselőinek egymástól való idegenkedése. A bohócok szakmai tapasztalataik alapján tudják, hogy a tréfákhoz, de általában a cirkuszhoz sincs szükség színházi rendezőre. Ugyanakkor a színészek, rendezők is lenézték a cirkuszi szakmát. Az idézet végén Kende egyértelműen elveti a Barton-Domonkos-féle, fentebb kifejtett bohóckoncepciót.

A szakszervezet bohóckoncepciója

Az artisták szakszervezeti vezetőjének, Gervai Imrének is más volt a véleménye a bohócokról: *„az új bohócműfaj kialakítása érdekében első és legfontosabb a jó írói mű, amit ezután az előadóművésszel átbeszélve, szorgalmas próbákon keresztül, olyan művészi alkotássá kell tenni, amely a maga környezetében nem tér el a bohóc műfajától, és funkcióját betöltve, típusábrázoláson keresztül, neveltetve nevel, és szórakoztat.”³⁴* Tehát a külső író

³¹ Hasonló Szekeres véleménye is. SZEKERES, 1966. 63.

³² Ezek szerint Kende feltételezi, hogy a modern bohócoknak voltak „haladó” elődeik. A „kitalált hagyomány” nem egyedülálló a Rákosi-kori szórakoztatás történetében: Gáspár Margit a két világháború közötti hagyományok elfedése érdekében avatta a *mimusokat* (ókori színjátszókat) a magyar operett tradíciójává. GÁSPÁR, 1963.

³³ KENDE, 1952.

³⁴ Gervai Imre levele az NM-hez, 1953. január 1. MNL OL, XIX-I-3-a. 365. d. Színházak, cirkuszok, varieték ügyei, 1953. 8775-M-1-2.

által megírt szöveg a kiindulópont, viszont tekintettel kell lenni a műfajra, azaz a bohócoknak nem kabarészínésszé kell válniuk, hanem meg kell maradniuk eredeti szerepükben. Gervai tulajdonképpen a hagyományos gyakorlatforma mellett foglalt állást, de bevont volna külső szerzőket is.

A szakszervezeti vezető ezt úgy oldotta volna meg, hogy a Magyar Rádió műsorán futó, nagy népszerűségnek örvendő *Csinn-Bumm Cirkusz*³⁵ íróit kérte volna fel cirkuszi tréfák szerzésére is.³⁶ Javasolta továbbá, hogy ötvözzék a kettőt: az FNC egyik műsora vegye fel a *Csinn-Bumm Cirkusz* nevet, illetve az abban megismert bohócok neveit is. Ehhez támogatást is kapott a minisztériumtól. Heitz György³⁷ válaszából derül ki két újabb szempont, amit az NM helyesnek talál: „Az alkalmazás terén nehézséget okoz, hogy a Rádió sajátossága miatt a cirkusz hangulatot a régi torz beszéddel³⁸ akarják megvalósítani. Ez ellen viszont mi harcolunk. Megvalósítás esetén az eszmei mondanivalóra való törekvés a legfőbb tanulság.” Az említett torz beszédnek Heitz szerint helye lehet egy rádióműsorban, de a cirkusz porondján nem, holott erről ismerszik meg a bohóc és nem a jellemábrázoló képességéről. Nincs ismeretünk arról, hogy létrejött-e a közreműködés. Valószínűleg nem, ugyanis a Rádió nagyon ügyelt a saját márkájára. Amikor a nevet az egyik vidéki vándorcirkusz önhatalmúlag felhasználta a hirdetéseihez, a Rádió rögtön pert helyezett kilátásba.³⁹

A továbbiak rekonstruálása a levéltári források alapján igen nehéz. Annyi bizonyos, hogy a kategorizálás után újabb problémák merültek fel az alkalmazás terén. A szakszervezet álláspontja az volt, hogy először a kategorizált artistákat kell szerződtetni, ezzel azonban a VNV⁴⁰ nem értett egyet: „Álláspontunk az, hogy a meglévő bohócok egyrésze alkalmatlan az új típusú eszmei mondanivalót kifejező bohóctréfa eljátszására, s ezért új bohóckáderek kinevelése szempontjából kísérletezésre van szükség. Bohóctréfainkban tehát fel kívánjuk használni a meglévő bohócok használható részét, kiegészítve olyan artistákkal, akiknek érzékük, hajlamuk és tehetségük van beszédes számok előadására és megfelelő humorral rendelkeznek. Természetesen ezeknek az artistáknak lekategórizálását kérni fogjuk azon műsorokban, ahol őket felléptetni kívánjuk.”⁴¹ Ehhez az NM belső jegyzete: „Perassinó [Aranka, előadó]! Helyes a bohócok kategorizálása? Azt hiszem új módszer kell. Jól gondold meg, mert a VNV a maga igazát arra használná fel, hogy minden régi bohócat eldobjon [sic]. A Szakszervo. merev ragaszkodása a kat. lehetetlenné teszi új

³⁵ A Magyar Rádió 1951-ben indult hatalmas sikerű, heti rendszerességgel jelentkező gyermekműsora. A szereplőknek a korszak olyan színészei kölcsönözték a hangjukat, mint Komlós Vilmos, Pethes Sándor, Keleti László. A sorozat írói Szőnyi Zoltán és Leszkai András voltak.

³⁶ Gervai Imre levele az NM-hez, 1953. január 1. MNL OL, XIX-I-3-a. 365. d. Színházak, cirkuszok, varieték ügyei, 1953. 8775-M-1-2.

³⁷ Az NM Cirkusz Osztály vezetője, 1957-ben az FNC egyik ügyvezető igazgatója.

³⁸ A torz beszédet úgy kell érteni, hogy a bohóc a komikusabb vagy butább karakter érdekében elnyújt bizonyos hangokat, magasabb hangon beszél, esetleg rikácsol, hangsúlyozással vagy más módon változtatja el „civil” hangját. Ez a mindennapi beszédétől távol esik, azonban egy megfelelő figurának kiegészítője, jellemzője lehet. Egy buta bohóc beszélhet például lassan, nyújtott magánhangzókkal, egy filigrán figura hadarva, magas hangon, stb.

³⁹ Hajnal Elemér levele Solti Imrének, 1953. augusztus 27. MNL OL, XIX-I-3-a. 364. d. Színházak, cirkuszok, varieték ügyei, 1953. 8775-19-22.

⁴⁰ Az államosítás után a vállalatnevekben szereplő „nemzeti” szavakat elhagyták, így a Vidéki Népszórakoztató Vállalat lett a szervezet új megnevezése.

⁴¹ Osváth István levele, 1953. január 23. MNL OL, XIX-I-3-a. 365. d. Színházak, cirkuszok, varieték ügyei, 1953. 8775-V-1-6.

erők felbukkanását. Javaslato kérék, Heitz." A minisztérium válasza egy új, ellenőrző minősítési forduló megtartását helyezte kilátásba, azok alkalmazásával, akik ezen a minősítésen megfeleltek, egyúttal engedélyezték azt is, hogy olyanokat állítsanak be, „kiknek ehhez tehetségük van”.⁴² Valószínűleg azért, mert nem lett volna elég kategorizált bohóc a cirkuszokban. Heitz nem talált megoldást a saját maga által felvetett problémára. Az sem egyértelmű, hogy kiket értett „új erők” alatt: talán a következő bohócgenerációra gondol, akik már csak ebbe, a még ki sem kristályosodott szocialista realista hagyományba nőttek bele, vagy azokra, akikről most derül ki, hogy van tehetségük a szakmához.

A szocreál bohóctréfa

A felvázolt elméleti bizonytalanságok lecsapódásaira szemléletes példákat lehet találni Eötvös Gábor (a *Van másik!* szám atyja) életrajzi könyvében. Itt lehet olvasni arról, hogy miként öltöztették őket át többször is a különböző irányítási szintek ideológiai álláspontjainak megfelelően.⁴³ A pontatlan szövegmondásnak komoly következményei lehettek az előadóra nézve. „Üzemünkben a hangulat aránylag elég jó, de nem mondhatjuk, hogy teljessen hiba nélkül vann [sic!]. Hétfőn egy elég komoly hiba történt az előadásban, egyik bohóc Stefi (Szabadi István) munkája közben azt kellett volna mondania, hogy mi nem vagyunk bürokraták, ehejet azt mondotta, hogy mi nem vagyunk demokraták. Mi ezt megelőzően tudtuk, hogy a beállítottsága kifogásolható éppen ezért még jobban felfigyelünk rá sőt, ezek után a kinti életét is figyeljük.”⁴⁴

Szekeres József *A Fővárosi Nagycirkusz története* című munkájában „kulákverő” és „Tito-ellenes” bohóctréfákat is említ.⁴⁵ A *Circus* című könyv szerint vita tárgya volt, viselhet-e a bohóc vörös parókát vagy sem.⁴⁶ Egy szocialista realista stílusú bohóctréfa szövege csak véletlenül maradhatott fenn a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyagában, ha ellenőrzés után nem küldték vissza a Vidéki Népszórakoztató Vállalatnak.⁴⁷ Egy ilyen mulasztásnak köszönhetően ismerhetjük az *Így már jó* című műsor egyik jelenetét, amelyben egy *auguszt* mesél viccet egy *clown*nak.⁴⁸

*Auguszt: (vissza középre) Hát akkor kezdem. Amerikában a new-yorki Broadwayn találkozik két miniszter.*⁴⁹ *Mondjuk John és Jack.*

Bohóc: (harsogva nevet) Óriási!

Auguszt: (odafordul) Mondja, mit röhög maga hülye! Várja meg a viccet! (folytatja) Jack látja,

⁴² Levél Osváth Istvánnak, 1953. január 30. MNL OL, XIX-I-3-a. 365. d. Színházak, cirkuszok, varieték ügyei, 1953. 8775-v-1-6.

⁴³ HARANGOZÓ, 1990. 64.

⁴⁴ Hangulatjelentés, 1953. szeptember 3. BFL, XXXV. 109. c. 74. ő. e. FNC MDP pártszervezet.

⁴⁵ Egy ma lappangó kéziratra hivatkozik, ami Barton Nándor birtokában volt. A címe: *A magyar cirkuszművészet fejlődése*. SZEKERES, 1966. 67.

⁴⁶ SZEKERES-SZILÁGYI, 1979. 165.

⁴⁷ *Így már jó... II. stagione*. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése, 1951. 5563\20-70\1951.

⁴⁸ A szerző neve nincs feltüntetve.

⁴⁹ Ceruzával aláhúzza és „ember”-re javítva. A vicc értelmét ismerve sokkal hatásosabb az új szó, a „miniszter”-rel nem is érthető igazán.

hogy Johnnak be van a füle kötve. »Mi bajod?« kérdi. »Kihuzattam a fogamat« –feleli John.
Bohóc: (Más hangszert vesz elő és azon kacag)

Auguszt: (tajtékzik) Hallgasson! Várja meg a poént!! (A közönséghez) »A füleden keresztül huzzák ki a fogad? Miért nem a szájadon?!« Mire John így felel: »Hát meri valaki itt nálunk Amerikában a száját kinyitni?!« (Bohóc felé) Most nevethet! Vagy nem jó vicc?

Bohóc: (gyászos arccal) Óriási...! (újabb hangszeren kezd játszani)⁵⁰

Nyilvánvaló, hogy a poén szempontjából az „Amerikában” szó felesleges, csak egyértelműsítésre szolgál. A közönség értelmezhetette ezt másként is, főleg az „itt nálunk” hangsúlyozása miatt. Ugyanígy a bohóc reakciója is arra utal, hogy az „itt nálunk” alatt nem Amerikát kell érteni.⁵¹ A tréfa nagyon hasonlít a pesti vicc műfajára, amely gyakran politikai színezetű. Sok korabeli pesti vicc egy új társadalmi kontextusban – esetleges ellenzékiességénél fogva – természetesen nem kerülhetett színpadra, azonban néhány elem megváltoztatásával (pl. a helyszín) máris szalonképesé válhatott. Megfelelő előadásmóddal (hangsúly, gesztusok) azonban vissza lehet kódolni a tréfát az eredeti értelmére. A jelenet vége a következő:

Auguszt: Mit beszélgessek ezzel a fafejűvel? Hiszen ez csak zenélni tud?!
Rendező: Annál jobb! Próbáljanak például együtt szerkeszteni egy megzenésített faliujságot! (el)

Auguszt: (bizalmatlanul a bohóchoz) Hallotta? Mi a véleménye?

Bohóc: Óriási! ...

Auguszt: És hogy gondolja? Mit játszana például azoknak, akik nem teljesítik a normát?
Bohóc: (A továbbiakban mindig különböző hangszereken játszik, mindig néhány taktust. Most válszul rákezd: »Nem vagy legény Berczi«)

Auguszt: Hát a karrieristáknak?

Bohóc: (Kecskebéka felmászott a fűzfára...)

Auguszt: (egyre jobban tetszik neki a dolog) És hogy szerkeszti ki azt, aki folyton elégedetlen és morog?

Bohóc: (Károg a varjú a jegenyén...)

Auguszt: És ha megkérdezik a véleményét a Marschal terorról, mit fuj?

Bohóc: (Kitették a holttestet az udvarra...)

Auguszt: Mi a véleménye Amerika hangjáról?

Bohóc: »Boci, boci tarka, se füle se farka...«

Auguszt: (már lelkesedve) Hallja, maga nagyszerű ember! Mit gondol, mi vár azokra, akik a háborúra spekulálnak?

Bohóc: (»Szomorú vasárnap...«)

Auguszt: És a reakcióokra?

Bohóc: (»Rácsos kapu, rácsos ablak...«)

Auguszt: (Utánozza) Óriási!... Még csak azt zenélje el: Vajjon mire gondolhat Truman?!
Bohóc: (»Most van a nap lemenőben...«)⁵²

Itt a nevetést ismétléssel és fokozással igyekeztek kiváltani. Mivel a nevetetés mintázatai nem változnak, működhetett ez az *entré* korábban is, akár ugyanezekkel a nótákkal, úgy hogy más, nem feltétlenül politikai kérdéseket kellett feltenni. Technikailag egyetlen elemre kell odafigyelni, hogy a következő kérdés vagy válasz

⁵⁰ Így már jó... II. stagione. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése, 1951. 5563\20-70\1951.

⁵¹ Ha nem szerepelne a „gyászos arccal” instrukció, az „óriási!” önmagában egy boldog felkiáltás lenne, az értelme pedig kárörvendés az amerikaiak ellenében. Az instrukcióval azonban feltehetően ironikus színezetet igyekeztek kölcsönözni a mondatnak.

⁵² Így már jó... II. stagione. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése 1951. 5563\20-70\1951.

mindig frappánsabb legyen, mint az előző volt. Azonban ez egy bohóctréfa. A bevezetőben ismertetett Grock-tréfával összevetve szembevetendő a különbség: a fizikai humor teljesen hiányzik, a tréfában a szöveg dominál. A klasszikus *auguszt-clown* páros viselkedésbeli, hanghordozásbeli megkülönböztető jegyei eltűntek, helyettük bárki beszélgethetne – kis túlzással akár Hacsek és Sajó is. Az aktuálpolitika, illetve az új beszédmód teljesen elnyomja a klasszikus tartalmat. Az MNL OL anyagában fennmaradt műsor bevezető tréfája is a régi és új cirkusz közötti ellentétet dolgozza fel:

I. Bohóc: (Gerardot⁵³ utánozva) Gyere öregem, gyere mesélek egy csuda jó viccet...

I. Színész: Viccet mesélsz?

II. Bohóc: Csuda jó viccet...! Én már hallottam. Azóta naponta tízszer elmesélem magamnak és mindég olyan jókat nevetek rajta...!

I. Színész: Na meséld el gyorsan, én is szeretnék nevetni!...

I. Bohóc: Úgy kezdődik, hogy egy giliszta kidugja a fejét a földből...(nevet) Már csudajó!...(nevet és nem tud beszélni)

I. Színész: Ne nevsz, hanem meséld a viccet!... Egy giliszta kidugja a fejét a földből és aztán?...

II. Bohóc: Már csudajó! ... (kacag)

I. Bohóc: Tőle nem messze egy másik giliszta bújik ki a földből!... Mikor az első giliszta meglátja a második gilisztát, odaköszön neki: Jónapot kollega úr!.. Erre azt mondja a második giliszta: Miért köszön nekem, maga hülye?.. Nem látja, hogy én a maga másik vége vagyok? (nagyot nevet)

I. Színész: Ezen tudsz nevetni? .. Öregem ez nem vicc, hanem egy hatalmas butaság!..

I. Bohóc: Igazad van, ez egy örült marhaság.

II. Bohóc: És azt akarják, hogy elmondjuk minden este!..

I. Bohóc: Hát nem. Nem fogjuk elmondani!

II. Bohóc: Nem. Ha a fejük tetejére állanak – akkor sem!..

I. Színész: Nem hiszem...

I. Bohóc: Ha kétszer annyi gázsit⁵⁴ fizetnek akkor sem!..

I. Színész: Most már elhiszem...

Leonini: (Felmutatja három ujját)

I. Színész: Hogy háromszorosat. Ezt könnyű megfogadni – annyit úgysem adnak.

Rendező: (A nézőtéren megszólal) Mi ez? Mi van ott a színpadon? Magánbeszélgetést folytattok próba közben?... (Előre megy a színpadhoz)

II. Bohóc: Jó, hogy itt vagy!... Vedd tudomásul, hogy mi ezt a szerepet nem játsszuk el!... (leveszi a bohócpárókát)

I. Színész: Megörültél? .. Mi bajod van?..

II. Bohóc: Hogy mi bajunk? A verseny a bajunk!

Rendező: Miféle verseny?...

I. Bohóc: Az egész országban verseny folyik, és milyen verseny folyik minálunk?

I-II. Bohóc: (együtt) Butasági verseny...

II. Bohóc: Hogy kettőnk közül melyikőnk tud butábbat mondani, mint az előbbi műsorban...⁵⁵

Ha a tréfát mint drámai szöveget elemezzük, akkor elsőként a szokatlan, belső téma tűnhet fel (egy cirkuszi próba). Az I. Bohóc Gerardot utánozza, akinek *auguszt*ként jellegzetes ruhája, sminkje volt. A típusát is gúnyolhatja, vagyis azt, hogy a tarka ruhás, alaposan sminkelt bohócok milyen rossz humorral játszottak. Társa le is veszi a parókáját, és visszautasítja ezt a szerepet. A bohócok és a rendező konfliktusa

⁵³ Gerard, teljes nevén Goudsmit Gerard Alfons (1880–1943): odesszai születésű közismert bohóc, aki Magyarországon telepedett le.

⁵⁴ Gázsit, fellépti díjat (fr. 'gage').

⁵⁵ Így már jó... II. stagione. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése, 1951. 5563\20-70\1951.

értelmezhető ideológiai szemszögből: még mindig nincs meg számukra a kívánt és államilag elismert norma, amihez igazodni lehetne, és aminek segítségével a régebbi műsorok hibáit ki lehetne javítani (ezt az első színész megerősítő hozzászólása alá is támasztja). Azonban a jelenet olyan síkon is értelmezhető, hogy a beillesztett politikai mondanivaló az, amit a rendező mint a felettes hatóság képviselője (netán a vállalatvezetésre utalva) újra és újra elmondhat velük. Ezzel is folytatódik a jelenet, amelyben átmenet nélkül terelődik rá a szó a tréfák politikai töltetére:

I. Bohóc: Tudod, mik a műsoraink? Selejtekt!...

II. Bohóc: És mi magunk is selejtekt vagyunk ezekkel a hülye szövegekkel...

Rendező: Szóval, mit csináljak veletek? Kidobjalak benneteket a szemétre?

I. Színész: Hát a selejt a szemétre való?

Rendező: Hát hová?... Talán a vitrinbe?

I. Bohóc: Mondd, hallottál te valamit a Gazda mozgalomról?

Rendező: Persze, hallottam!

I. Bohóc: Akkor tudnod kellene, hogy a Gazda mozgalom azt hirdeti, hogy a selejtet nem szabad eldobni, a selejtet át kell gyúrni, fel kell használni, hogy valami értékes dolog legyen belőle!...

Rendező: Jajj, most kezdem érteni, hogy mire gondoltok!...

I. Színész: Nem is vagy te olyan buta, mint amilyennek látszol!

Rendező: Azt akarjátok, hogy csináljak belőletek valami hasznos, értékes dolgot!

I. Bohóc: Azt bizony... Olyan műsort csinálj velünk, amire a közönség azt mondja: Így már jó!...

Rendező: Megpróbáljuk! Amit mondtál, az címnek is megfelel. Így már jó!...⁵⁶

Az *Így már jó* cím a fejlődés vagy változás végét jelzi. Igaz, ezt a véleményt a közönségtől várták (lásd: a bohóc utolsó mondatát), és ez vonatkozhat a nézőtérre ülő helyi pártvezetők véleményeire is. Azok ugyanis, ha a műsor rossz volt, levelet küldtek a Népművelési Minisztériumba a kifogásaikkal.⁵⁷ A dicsérő levelek általában a cirkuszok megrendelésére készültek.⁵⁸ A prológban meghirdetett új *ars poeticá*ból a közönség számára a fenti tréfa révén nem sok csapódhatott le, mivel a cirkuszvállalatok és artisták ügyei mind (az egyébként belterjes) szakmai körökön belül játszódtak le, például a vállalati vezetők megbeszélésein. A bemutatott bohóctréfák egyértelműen a verbalításra épülő kabarétréfák felé tolódtak el. Kellér Dezső írt hasonló felépítésű, az új témák és a műfaj nehézségeit feldolgozó kabarétréfát *Környezettanulmány* címmel.⁵⁹

Hogy a fenti két átpolitizált tréfa stílusa és mondanivalója mennyire volt elterjedt, arról nem tájékoztatnak a források. Az azonban kijelenthető, hogy a „tökéletes” szocialista realista bohóctréfa jellemzőit nem sikerült megtalálni Magyarországon. Igaz, nem is keresték sokáig, hiszen a következő időszakban a társadalomra nehezedő pártállami nyomás enyhülésével egyre inkább csak közvetetten volt jelen a politika a cirkuszok porondjain is.

⁵⁶ *Így már jó... II. stagione.* MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. Cirkuszok, varieték, revük irányítása és ellenőrzése, 1951. 5563\20-70\1951.

⁵⁷ Itt az egyes pártszervezetek cirkuszról alkotott elképzelésétől függött, hogy milyen kritikát fogalmaznak meg. Ha az ő elképzelésük a látottnál több politikai tartalmat kívánt meg, akkor elégedetlenkedő levelet írtak. Lásd: azt az egész dossziényi levelet, melyek a szocialista ízlés nevében háborodtak fel a *Színes szöttes* és a *Zenés vásár* című műsorok kapcsán. MNL OL, XIX-I-3-a. 107. d. 5563-20-22\1951.

⁵⁸ Lásd: Spiegel Annie levele Heitz Györgynek, 1953. május 23. MNL OL, XIX-I-3-a. 365. d. 8775-v-1-21.

⁵⁹ Békeffi István – Kellér Dezső: *Környezettanulmány.* (Bemutató: Kamara Varieté, 1950. március 30.) OSZK SzT, MM 15.637.

Felhasznált irodalom és rövidítések

- BFL** Budapest Főváros Levéltára
IV. 1521. Fővárosi Népszórakoztató Intézmények iratai.
XXIII. 114. Budapest Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Népművelési Osztálya iratai.
XXXV. 109. c. Magyar Dolgozók Pártja XIV. kerületi Politikai Bizottságának iratai. Fővárosi Nagycirkusz pártszervezete.
- MNL OL** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XXIX-I-3. Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat iratai.
XIX-I-3-a. Népművelési Minisztérium, általános iratok.
- OSZK SzT** Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár
MM 15.637. Kamara Varieté szövegkönyvei.
- PIL** Szakszervezeti és Politikátörténeti Levéltár
XII. 40. Művészeti Dolgozók Szakszervezetének Artista Tagozata iratai.
- ERDÉSZ**
1960 *Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958.* Szerk.: ERDÉSZ Tiborné. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.
- FALUDY**
1998 FALUDY György: *Pokolbeli napjaim után.* Budapest, Magyar Világ, 1998.
- GÁSPÁR**
1963 GÁSPÁR Margit: *A múzsák neveletlen gyermeke.* Budapest, Zeneműkiadó, 1963.
- HARANGOZÓ**
1990 HARANGOZÓ Márta: *Van má-ásik! Eötvös Gábor élete.* Budapest, Stúdió-1, 1990.
- KENDE**
1952 KENDE István: A bátorság és vidámság művészete. *Szabad Nép*, 10. (1952. augusztus 28.) 204. sz. 3.
- MOLNÁR**
2012 MOLNÁR Dániel: Cirkusz és pártállam, 1947–1954. Államosítás és központosítás Magyarországon. *Zempléni Múzsza*, 12. (2012. tavasz) 1. sz. 61–70.
- SZEKERES**
1966 SZEKERES József: *A Fővárosi Nagycirkusz története.* Budapest, Színháztudományi Intézet, 1966. (Színháztörténeti Könyvtár, 19.)
- SZEKERES–SZILÁGYI**
1979 SZEKERES József – SZILÁGYI György: *Circus. Fejezetek a magyar cirkuszművészet történetéből.* Budapest, Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, 1979.